

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA VHUVHILI (P2)

2016

MEMORANDAMU

MARAGA: 80

Memorandum uyu u na masiatari a 24.

TSIVHUDZO KHA VHAṬOLI/VHAMAKI

- Memorandumu uyu i tou vha tsumbandila fhedzi ya u thusa vhaṭoli/vhamaki.
- Memorandumu u tea u thoma wa dzulelwa dzulo nga vhothe vha kwameaho khathihi na phanele ya u linga musi u ṭola/maka hu sa athu u thoma.
- Phindulo dza vhalingiwa dzi tea u eliwa nga u angaredza zwi tshi tevhedza vhukoni/ndeme yazwo.

MAGA A U ṬOLA/MAKA

1. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzi fhiraho tshivhalo tsho tiwaho, kha vha make/ṭole fhedzi phindulo ya u thoma. (**Mulingiwa ha tei u fhindula mbudziso ndapfu na mbudziso pfufhi u bva kha lushaka luthihi lwa bugu/liṅwalwa.**)
2. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzothe nṅa u bva kha KHETHEKANYO YA A, (vhurendi ho randelwaho), kha vha make/ṭole phindulo mbili fhedzi dza u thoma.
3. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso ndapfu mbili kana mbudziso pfufhi mbili kha KHETHEKANYO dza B na C, kha vha make/ṭole ya u thoma vha **litshe** ya vhuvhili. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzothe nṅa, kha vha make/ṭole phindulo ya u thoma kha KHETHEKANYO iṅwe na iṅwe, tenda a vha o fhindula mbudziso nthihi pfufhi na nthihi ndapfu.
4. Arali mulingiwa a nga fhindula phindulo mbili hune ya u thoma ya vha yo khakhea ngeno ya vhuvhili i yone, kha vha make ya u thoma vha **litshe** ya vhuvhili.
5. Arali phindulo dzi songo nomboriwa nga ngona, kha vha make/ṭole vha tshi tevhedza memorandumu.
6. Arali vhukhaki ha mupeleṭo vhu tshi nga khakhisa ṭhalutshedzo, kha vha zwi make sa vhukhaki. Arali zwi sa khakhisi ṭhalutshedzo, kha vha make sa zwone.
7. *Mbudziso ndapfu/dza maanea:*
Arali maanea/phindulo ndapfu ya nga vha pfufhi kha tshivhalo tsha maipfi tsho tiwaho, vha songo ṅea ndaṭiso, ngauri o no ḍi dzula o ḍihaṭula ene muṅe. Arali phindulo ya lapfesa u fhirisa mpimo, kha vha sedzuluse/ṭole nga ho teaho nyimele nahone vha songe mutumba na vhaṭoli vhahulwane. **Kha vha shumise rubriki dza u linga dzi re kha Aphendikisi ya A na B u ṭola maanea a vhalingiwa.**

8. *Mbudziso pfufhi:*
Arali mulingiwa a songo shumisa zwidevhe musi o humbelwa uri a khouthu, vha songo nea ndatiso.
9. Kha mbudziso dzo vuleaho (open-ended questions), hu songo avhelwa maraga kha EE/HAI, kana kha NDI A TENDA/A THI TENDI. Thikhedzo/Khwathisedzo/thalutshedzo kha zwi vhe zwone zwi dzhielwaho nzhele kana zwi avhelwaho maraga.
10. Hu songo avhelwa maraga kha NDI NGOHO/A SI ZWONE kana NDI MBUNO/KUHUMBULELE KWAVE. Thikhedzo/Khwathisedzo/thalutshedzo kha zwi vhe zwone zwi dzhielwaho nzhele kana zwi avhelwaho maraga.

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI**MBUDZISO YA 1: VHURENDI HO RANDELWAHO (MBUDZISO NDAPFU)**

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dzi avhelwe nga ndila yone:

- Maraga dza 7 ndi dza mbuno.
- Maraga dza 3 ndi dza luambo. Dzone dzi avhelwe nga ndila hei:
  - Maraga 3 arali mbuno dzi 6–7
  - Maraga 2 arali mbuno dzi 4–5
  - Maraga 1 arali mbuno dzi 0–3

VHUNGOHO NA VIVHO – TR Ratshitanga

- Kha vha shumise mbuno dzi tevhelaho, kha dziinwe dzo newaho, sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola mbudziso iyi. Vhupfiwa ha vhalingiwa vhu nga fhambana zwi tshi ya nga kunyanyutshele na kupfesesele kwavho kwa tshirendo.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la 22 musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Ndimu/Tshitanza tshi vhumbwa nga mitaladzi/vese hu tshi tevhhekanywa mihumbulo yo fhambanaho uri i vhofhekane. Murendi u shumisa ndima u bveledza muhumbulo muhulwane wa tshirendo. Muhumbulo muhulwane ndi zwine a tama vhavhali vha tshi divha/guda tshirendoni; ndi zwine murendi a amba nga hazwo.

Mbuno**Ndimu/Tshitanza tsha 1:**

- Murendi afha u khou sumbedza uri a hu na nyandano vhukati ha muthiavivho na mudziangoho.
- Murendi u sumbedza uri wa ngoho u kunda wa vivho.

Ndimu/Tshitanza tsha 2

- Na hanefha u khou hofhola muthiavivho uri u langwa nga u sa thanya.
- Vha imaho na ngoho vho dala vhuṭali.
- Vhathu vho dalaho u vhivha vhaṭwe a vha divhi dakalo na kathihi.
- Wa ngoho u dzulela u bvelela tshifhinga tshothe

Ndima/Tshitanza tsha 3:

- Muthu wa vivho u dzulela u pfa u vhavha ngauri tshawe u toda zwothe zwi tshi nakela ene, zwi zwawe.
- Muthu wa vivho u didzhia o talifha naho e dodo.
Zwine muvhuya a ita/fara zwi na mitshelo.

Ndima/Tshitanza tsha 4:

- Hafha u sumbedza uri kha ngoho hu na zwivhuya zwi vhoneho nga vha re khayi.
- Afha murendi u amba uri u lwa na muitazwivhuya (wa ngoho) hu sokou vha u dinetisa – muvhuya ha divhangele (ditodeli) zwawe, nahone ha dihudzi (dikukumusi).

Ndima/Tshitanza tsha 5

- Shangoni ho anda vthutshivha na vivho, u tama avha vhatu vha tshi shanduka.

Magumo

Murendi o kona u shumisa ndima/tshitanza u vhonekanya mihumbulo i tikedzaho uri ngoho (muvhuya) a i nga vuwi yo kundwa nga vivho (muvhi).

[10]**MBUDZISO YA 2 (MBUDZISO PFUFHI)****DZUVHA LA LUNAKO – WMR Sigwavhulimi**

- 2.1 Ipfi 'dzuvha' li sumbedza uri mufumakadzi wawe o nakesa.√√ (2)
- 2.2 Tshirendo itshi ndi tsha lushaka lwa liriki,√ ngauri tshi khou amba nga ha lufuno lune murendi avha nalwo kha mufunwa wawe.√ (2)
- 2.3 Mutaladzi/Vese ya 6, murendi u sumbedza uri o funa mufunwa wawe a sa athu u bebwa/a tshe thumbuni ya mme awe.√√ (2)
- 2.4 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri murendi o funa mufumakadzi wawe u bva a sa athu u mu vhona na u divha vhuvha hawe/Lufuno vhukuma a lu langiwi nga tshifhinga na mbonalo.√√ (2)
- 2.5 Kuvhonele kwanga ku fana na kwa murendi kha la uri muthu u tea u mala mufumakadzi ane a mu funa.√√

KANA

Kuvhonele kwanga ku a fhambana na kwa murendi kha la uri a zwi anzi/konadzei uri muthu a male mufumakadzi ane a si divhe vhuvha hawe/a sa athu u mu vhona.√√

(Na zwiwevho zwi pfallaho)

(2)**[10]**

MBUDZISO YA 3 (MBUDZISO PFUFHI)**ZWIFHONDO ZWO SALAHO ZWI ZWOTHE – NA Milubi**

- 3.1 Kha mutaladzi/vese ya 1 murendi u tama u bvisela khagala uri zwifhondo zwo vha zwi tshi la zwa fura/diphina.√√ (2)
- 3.2 Ndi khaesura.√ Hu vha na u awelanyana zwiṭuku ha dzhiiwa muya/hu a vha na u fema huṭuku ha murendi, a konaha u dovha u bvela phanda na u renda, hu u itela u bvisela khagala muhumbulo wo fhelelaho/khunyelelaho.√ (2)
- 3.3 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri vhana vha songo lila ngauri tshifhinga tsha uri muvhi/muvhulahi a wanale a pfiswe vhuṭungu/shoniswe tshi do swika.√√ (2)
- 3.4 Tshitanza/Ndima ya 2 I bvukulula mutevhetsindo wa u ongolowa,√ ngauri tshi amba mafhungo ane a vhavha/pfisa vhuṭungu.√ (2)
- 3.5 Vhudipfi/Vhupfa/Vhupfiwa/Hanga ndi ha u pfa vhuṭungu√ ngauri vhana avha vho vhulahelwa mme vha vho sala vhe zwisiwana lune zwi a tomola mbilu ya muthu, zwa pfisa vhuṭungu. √ (2)

[10]

MBUDZISO YA 4 (MBUDZISO PFUFHI)**MUVHILI WANGA KHA U DZIVHELWE – MR Nevhuṭalu**

- 4.1 Murendi u tama u vha na muvhili wo tsireledzeaho une musi malwadze a tshi da a sa kone u dzhena khawo.√√ (2)
- 4.2 Ipfi 'nzanyo' li ri disela thalutshedzo ya uri ndi muvhili wo dalaho mabuli/zwivhana zwi tangedzaho/dzhenisaho malwadze. √√ (2)
- 4.3 Murendi u tama u vha na muvhili wo tsireledzwaho/khwathaho kha malwadze nahone une wa si tende u tambudzwa/hotefhadzwa/farwa nga malwadze/dzithaidzo. √√ (2)
- 4.4 Ndi thumano/murambaladzo.√ Murendi u dovhola ipfi 'zwivhulai' a tshi khou ombedzela uri shangoni ho dala zwithu zwi si zwavhudi zwi vhisaho muvhili/mutakalo wa muthu.√ (2)

- 4.5 Ee, ndi a tendelana nazwo ngauri shangoni ho dala malwadze/dzithaidzo dzine dza vhangela vhatu dzimpfu. √√

KANA

Hai, a thi tendelani nae ngauri mpfu dzi a da na nga zwiwe zwivhangisi sa khombo ya golei na zwiwe. √√
(Na zwiwe zwi pfalaho)

(2)

NA

VHURENDI VHU SONGO GUDELWAHO (KHOMBEKHOMBE)

MBUDZISO YA 5: MBUDZISO PFUFHI

THULUTSHELO YA VHUTHU

- 5.1 Murendi u khou amba uri muthu a shayaho u a diphina nga u vha na mulalo, ngeno mupfumi a na ndaka fhedzi a si na mulalo. √√ (2)
- 5.2 Ndi thumano ya vethikhala (magumoni/pharalelizimu). √ Murendi u khou dovhola ipfi 'vhushai' a tshi khou khwathisedza ndeme ya lupfumo lu si lwa ndaka fhedzi mushai o pfuma vhatu. √ (2)
- 5.3 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri muthu a shayaho ha na maswina nahone ha dzuli o tshuwa ngauri ha shavhi/ofhi tshithu/Mushai u dzula nga mulalo hu si na tshine a ofha u dzhielwa/tangulwa. √√ (2)
- 5.4 Figara ya muambo ndi limethafore, √ line la khou bvisela khagala uri muthu a shayaho o pfuma mutakalo/na mulalo ngauri izwi ndi zwa ndeme vutshiloni. √ (2)
- 5.5 Ee/Ndi a tendelana nae, ngauri mupfumi ha na mulalo ngauri u dzula a tshi shavha uri lupfumo lwawe lu do tswiwa na uri a nga ita mini uri a nane u pfuma a tshi ya phanda. √√

KANA

Hai/A thi tendelani nae, ngauri hu na vhatu vhanzhi vho pfumaho vhane vha vha na mulalo nahone vha a kona na u edela khofhe zwavhudi. √√

(2)

[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: NGANEA**MBUDZISO YA 6 (MBUDZISO NDAPFU)****TSHI DO LILWA – NE Phaswana**

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) maraga dza 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
  - Arali e kha khoudu 6–7 u wana maraga 4
  - Arali e kha khoudu 4–5 u wana maraga 3
  - Arali e kha khoudu 1–3 u wana maraga 2

ADENDAMU

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la 24 musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Vhaanewa ndi vhathu vhane muiwali a vha shumisa u bvedza puloto buguni yawe. Khudano ndi u fhambana kana u pikisana vhukati ha masia o fhambanaho kha puloto – vhukati ha muanewa dendele na mupikisi, muanewa o livhana na mupo/tshimiswa, muanewa o livhana na tshitshavha, kana muanewa o livhana na ene muṅe mihumbulo yawe i tshi lwedzana.

Mbuno

- Kutshilele kwa Vho-Emeli kwa u vha na vuhovheleli na u funesa zwithu zwa nthesa ku vhangana khudano mutani wa ha Nethulwe.
- Vho-Luvhone vha fhambana na Vho-Emeli nga hone u shaya vhudifhinduleli ngauri ndi muthu a sa koni u kaidza kana u hanedza mufumakadzi wawe zwi khagala.
- U lingedza u tandulula thaidzo iyi, Vho-Luvhone vho ya u hadzima tshelede ha Luambo wa ramabindu u toda thuso, fhedzi vha sa i wane vha fhedza vho fhambana/kudana.

- Vho lingedza na u ya banngani u koloda masheleni, zwe vhutoto vha fhedza vha tshi fhambana/kudana na muhulwane wa bannga.
- Musi Vho-Emeli vha tshi halifhelwa nga mukalaha wavho Vho-Luvhone vha lata na founu fhasi vha lidza na tsaniwa nga murahu ha musu vho vha vhudza nga ha tshikolodo tsha vhengeleni la zwiambaro. Khudano i mbo nana u hulela.
- Musi Vho-Luvhone vha tshi senwa nga Vho-Emeli vha tshi vha kaidzela u amba mafhungo fhethu hu si hone, ndi u kudana vhukati ha vhaanewa vhahulwane.
- Musi Vho-Emeli na Vho-Luvhone vha tshi wana thuso ya masheleni kha Dzhalagoma, zwi fhedza zwo vha dzhenisa nga thoho kha zwa vhugevhenga zwine zwa lwa na mulayo wa shango – iyi ya mbo vha khudano vhukati havho na mulayo.

Magumo

Muniwali o kona u bveledza khudano buguni iyi nga u shumisa Vho-Luvhone na Vho-Emeli sa vhaanewa vhahulwane. Buguni iyi kutshilele kwa avha vhavhili kwo fhatwa nga ndila i tendiseaho u bveledza khudano na u totomodza puloto. [25]

KANA

TSHI DO LILWA – NE Phaswana

MBUDZISO YA 7 (MBUDZISO PFUFHI)

- 7.1 Mafhungo aya a tana Vho-Emeli sa mufumakadzi ane a kona u fhuredzela munna wawe nahone a konaho u diambela/Mufumakadzi a sa tati u ita zwithu zwi lwaho na mulayo/Mufumakadzi o godombelaho na u fa luvalo kha zwa vhugevhenga.√√ (2)
- 7.2 Mafhungo a Vho-Emeli a u rengisa mbanzhe phanda o do fhela nge vha farwa nga mapholisa musu Dzhalagoma o no nea vhubanzi zwa vho khwathisedza nyofho/u timatima ha Vho-Luvhone.√√ (2)
- 7.3 Khudano yo vhangwa nga ha musu Luambo a tshi hana u thusa Vho-Luvhone nga u vha koloda tshelede, a vho tou vha kolela.√√ (2)
- 7.4 Ndi muta une wa vha na mufumakadzi a funesaho zwithu zwa ntha zwe zwa vhangela muta uyu zwikolodo. Muta une munna a si kaidze mufumakadzi musu e kha zwa vuhovheleli.√√ (2)
- 7.5 Vho-Emeli vha dipfa vho takala/vhe mathakheni ngauri vha khou vhone mafhungo a bindu lavho a tshi khou tshimbila zwavhudi.√√ (2)

- 7.6 Muñwali wa bugu vha tama ri tshi guda uri vhathu ri songo vha na vuhovheleli na u funesa zwithu zwine ra sa kone u zwi swikelela nga riñe vhañe, ngauri zwi nga ri dzhenisa khomboni/vhugevhenga a vhu vhuedzi tshaho.√√ (2)
- 7.7 Kutshilele kwa Vho-Luvhone kwa u fhumula kwo ita uri vha ðalelwe nga zwikolodo lwe vha vho ðidzhenisa kha zwa vhugevhenga he ha ita uri vha fhedzisele vho farwa. Izwi ndi zwe vha vha vha songo zwi lavhelela vhutshiloni havho/muñani wavho.√√√ (3)
- 7.8 Muñwali vha tama ri tshi guda uri musi muthu e ðhoho ya muñi u tea u khwañha a si sokou tendatenda zwithu zwi tshi tshinyala o lavhelesa. Ri vhañe afha buguni Vho-Luvhone vha tshi balelwa u laya/kaidza mufumakadzi wavho zwe zwa fhedza zwo vha dzhenisa khakhathini. Ndi tsumbo ya munna o kundelwaho u langa muñi wawe.√√√ (3)
- 7.9 Dzhalagoma o ðisa tshanduko nge a vha ñea thuso ya u badela zwikolodo. O dovha a dzhenisa Vho-Emeli na Vho-Luvhone kha zwa vhugevhenga. O dovha hafhu a vha ambulula vha fhedza vho farwa.√√ (Zwivhili fhedzi) (2)
- 7.10 Ee/Zwi a ðanganedzea, ngauri o vha a tshi khou ðoda u vha thusa nga u renga thundu yavho uri vha kone u wana tshelede, vhone vha sa zwi ðanganedze.√√

KANA

Hai/A zwi ðanganedzei, ngauri sa khonani o vha o tea o vha thusa fhedzi a vho vha kolela nga u vha vhudza uri u ðo tou renga thundu dzavho. √√ (2)

- 7.11
- Ndo vha ndi tshi nga mu eletshedza uri a litshe vuhovheleli ngeno a si na tshelede, nahone a fushee nga/ðanganedze zwine a vha nazwo.√
  - Ndo vha ndi tshi ðo mu vhudza uri kha thome a lifhe zwikolodo zwawe zwoñhe a si tsha renga tshithu tshiswa.√
  - Ndo vha ndi tshi ðo mu eletshedza uri a ye kha vhaeletshedzi vha masheleni a lifhe milandu yawe yoñhe. √
  - Ndo vha ndi tshi ðo mu vhudza uri kha ðigudise u thetshesela munna wawe tshifhinga tshoñhe.√
- (Zwiraru fhedzi na zwiñwe zwi pfallaho). (3)
[25]

KANA

BULAYO LO TALIFHAHO – AW Magau**MBUDZISO YA 8 (MBUDZISO NDAPFU)**

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) maraga dza 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
  - Arali e kha khoudu 6–7 u wana maraga 4
  - Arali e kha khoudu 4–5 u wana maraga 3
  - Arali e kha khoudu 1–3 u wana maraga 2
- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la 24 musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

ADENDAMU**Marangaphanda**

Vhaanewa ndi vhathu vhane muniwali a vha shumisa u bveledza puloto buguni yawe. Khudano ndi u fhambana kana u pikisana vhukati ha masia o fhambanaho kha puloto – vhukati ha muanewa dendele na mupikisi, muanewa o livhana na mupo/tshiimiswa, muanewa o livhana na tshitshavha, kana muanewa o livhana na ene muṅe mihumbulo yawe i tshi lwedzana.

Mbuno

- Kha nganea iyi Vho-Lugisani sa munwe wa vhaanewa vhahulwane khudano ya bugu iyi i a vha kwama.
- Vho-Lugisani ndi muthu ane a ima na ngoho zwenezwo zwa ita uri vha kudane na Vho-Mamidze na khonani dzavho vhunga vha sa pfani na ngoho.
- U ima havho na ngoho hu vhonele kha mulandu wa Vho-Sandani Mawelewele vha tshi ri ha na mulandu, ngeno havenda Vho-Langanani Mandiwana vha tshi ri kha vha bwise tshede.
- Vho-Lugisani vha thoma u vhenziwa nga Vho-Mandiwana na vhamusanda Vho-Mukhotho.

- Vho-Lugisani vha dovha hafhu vha imelela Khumela Rabambukwa uri ho ngo fhisa muḏi, Vho-Tshikweṭa ndi vhone vhaṅe vho fhisahho.
- Vho-Lugisani vha hana mafhungo a mirundu, tshikona, zwiṭambo na thondo, vha ri kha hu khuriwe mudavhi wa bola na u renga goloi uri vhaṭhannga vha reile.
- Vha dovha hafhu vha vhenḡelwa u imelela Phundulu we a sukumedzela vhafunzi Vho-Mamidze tshaloni tsha Muanalo Ralineba. Henefha Vho-Lugisani vho thoma u vhenḡiwa nga vhafunzi Vho-Sam Mamidze.
- Vho-Lugisani vha dovha hafhu vha vhenḡelwa uri vho amba uri Vho-Marita mufumakadzi wa Vho-Mamidze ndi vhone vho lumaho Vho-Mmbi, hu si mmbwa Maphangule.
- Vho-Lugisani vha dovha hafhu vha vhenḡelwa mafhungo a Ratshilumela Budzwa we a pfi o via Tshiwandalani niwana wa Vho-Mandiwana ngeno zwi si zwone; hu uri Tshiwandalani o tou divhulaha. Vho-Lugisani afha vho sumbedza uri Ratshilumela Budzwa ha na mulandu ngauri musu uyo o vha o no farwa.
- Vho-Lugisani vho mbo iswa Dovhoni u vha mukoma wa Vho-Nyamalwela Singo. Henengei vho mbo thoma u bvedza shango, vha fhedza vho vhenḡelwa na zwenezwo.
- Vho gwiṣa maḏi vha fhedza vha ya Johannesburg u toḏa tshedele ya u fhaṭa tshikolo na kiliniki, he vha i wana. U shuma ha Vho-Lugisani ho vhaṣa Vho-Mamidze, Vho-Mandiwana na Vho-Mukhotho, vha fhedza vho vha luṭanya na Vho-Nyamalwela Singo nge ha pfi vha khou vhang vuhosi.
- Vho-Lugisani vho vhenḡiwa nga Vho-Mphaga vha tshi vhona unga vha khou vha dzhiela shango na vhaṭanuni vavho
- Vho ḏo niwalelwa vhurifhi ha u pandelwa shangoni lwe vha vho vhulahlwa na niwana wavho Mukandangalwo.
- Vho-Lugisani vho fhedza vho wanala uri a vha na mulandu hu tou vha na tshikwekwe tsho itwaho nga Vho-Mamidze, Vho-Mukhotho na Vho-Mandiwana.

Magumo

Muṅwali o kona u bvedza khudano buguni ino nga u shumisa Vho-Lugisani sa muanewa. Buguni iyi kutshilele kwa Vho-Lugisani kwo fhaṭwa lwa vhudele u bvedza khudano.

[25]

KANA

MBUDZISO YA 9: BULAYO LO TALIFHAHO – MBUDZISO PFUFHI

- 9.1 Mafhungo aya a ola Vho-Lugisani sa mushumi wa biko.√Muthu wa u kondelela a funaho shango la hawe li tshi bvelela.√ (2)
- 9.2 Zwo ita uri shango la Dovahoni li bvele phanda nge ha vho fhatiwa dzikilini, zwickolo na midavhi ya bola, zwa naniisa uri Vho-Lugisani vha vhengwe nga Vho-Mamidze na khonani dzavho.√√
- 9.3 Vho-Lugisani vho vha munna a funaho ngoho, ngeno Vho-Mandiwana na lugwada lwavho vha tshi funa mazwifhi na u lukela vhanwe vhatu maano mavhi.√√ (2)
- 9.4 Vho-Lugisani vho vha munna a funaho u bveledzisa shango la hawe. Vho vha muthu wa u humbulela mvephanda kha sia la vhaswa na vhadzulapo. Vho vha muthu wa u funa u shuma vha kha ngoho.√√ (2)
- 9.5 A ita uri vha dale dakalo kha gundo la u bveledzisa shango la Dovahoni nge vha wana vhatu uri vha de vha dzule na u bindudza Dovahoni, ha vha u phethea ha miloro yavho.√√ (2)
- 9.6 Muñwali u tama ri tshi guda uri ri songo dzulela u lukela vhanwe vhatu maano mavhi ngauri zwi a fhedza zwo wanala vha vho dzhena khomboni.√√ (2)
- 9.7 Muaneva dendele o do fhedza thaidzo yawe yo tandululea ngauri vhamusanda Vho-Mphaga vho do fhedza vho wana ngoho ya mafhungo. Vho-Lugisani vho do fhedza vho vhwewa vuhosi ha la Dovahoni, vhadziatshimbevha vhothe vha pandelwa.√√√ (3)
- 9.8 Ndivho ya muñwali ndi u toda u sumbedza uri murangaphanda u a dzhia tsheo dzo teaho.√ Izwi ri zwi vhona musi vhamusanda vha tshi pandela Vho-Mandiwana na khonani dzavho, vha si vhone mulandu Vho-Lugisani.√√

KANA

- Ndi u sumbedza uri murangaphanda a sa wana vhaeletshedzi vha vhukuma tshinwe tshifhinga u a dzhia tsheo dzo khakheaho, a vho tou disola nga murahu ho no tshinyala zwinzhi.√√√ (3)
- (Kana zwinwevho zwi pfallaho)

- 9.9 Masiandaitwa a u farwa ha Tshambenga ho ita uri a bululule Vho-Mandiwana na khonani dzavho. Vho-Mandiwana na khonani dzavho vho vhonwa mulandu vha pandelwa shangoni ngauri tshiphiri tsho bvela khagala.√√ (2)
- 9.10 Hai/A ku tangedzei, ngauri sa mufunzi vho vha vho tea vha songo didzhenisa kha vhukwila na tshikwekwe tsha u fhet̃a Vho-Lugisani.√√ (2)
- 9.11 - Ndo vha ndi tshi nga vha kaidza kha mafhungo avho a mazwifhi na vhumbulu √
 - U vha kaidza kha u lukela muñwe muthu maano mavhi.√
 - Ndo vha ndi tshi nga vha eletshedza u tikedze vhamusanda kha u fhet̃a shango hu si u li kokodzela murahu.√
 - Ndo vha ndi tshi nga vha eletshedza uri vha bve kha mafhungo a tshandanguvhoni.√
 - Ndo vha ndi tshi nga dishona nda shandukisa kutshilele kwanga, nda rembuluwa nda bva kha vhutshilo ha vhumbulu, vivho na u sa funa/tevhela ngoho. √
 (Na zwiñwevho zwi pfallaho) (3)
 [25]

KANA

MAFELADAMBWA – NE Sigogo

MBUDZISO YA 10 (MBUDZISO NDAPFU)

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) maraga dza 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
  - Arali e kha khoudu 6–7 u wana maraga 4
  - Arali e kha khoudu 4–5 u wana maraga 3
  - Arali e kha khoudu 1–3 u wana maraga 2

ADENDAMU

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la 24 musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Vhaanewa ndi vhathu vhane muṅwali a vha shumisa u bveledza puloto buguni yawe. Khuḍano ndi u fhambana kana u pikisana vhukati ha masia o fhambanaho kha puloto – vhukati ha muanewa dendele na mupikisi, muanewa o livhana na mupo/tshiimiswa, muanewa o livhana na tshitshivha, kana muanewa o livhana na ene muṅe mihumbulo yawe i tshi lwedzana.

Mbuno

- Kha bugu iyi Mawela ndi muṅwe wa vhaanewa vhahulwane vhane khuḍano buguni iyi i a mu kwama.
- Musi Mawela a tshi welawela mafhungo ane a sa a ḍivhe a zwa vhuloi.
- Vhutendatenda kha zwa vhuloi zwo ḍo ita uri Mawela a kuḍane na vhathu vhanzhi.
- Mawela o pfa mafhungo a vhuloi e Vho-Maḱodzi vha vha vha tshi khou amba na mme awe Vho-Sara.
- U tenda uri saga ḽe ḽa vha ḽi na mmbwa yo faho a si mmbwa ndi phele ya zwa vhuloi.
- U vhenga Vho-Maemu, khonani ya mme awe a tshi ri ndi muloi, vha mu gadisa phele vhusiku.
- U ṱoḍela Vho-Maemu makhomurethe uri vha mu thuse kha u vha fhisedzela ngomu ṅduni.
- U dodoma vhusiku na tshigubu tsha pitirolo a tshi ṱoḍa u fhisedzela vha muṱa wa ha ḽialama, ha Vho-Maemu, ngomu ṅduni.
- Mawela u fhedza o farwa nga mapholisa ngauri o vha a tshi khou ita zwi lwaho na mulayo wa shango.
- Mawela mafhungo awe a ita uri khotsi awe vha pfe vha si tsha mu pfesesa lwe vha shona na u ya kerekeni.
- Mafhungo a u farwa hawe a fhedza o shonisa Vho-Ramasunzi, Vho-Sara na Vho-Maḱodzi, makhadzi wawe.

Magumo

Muṅwali o kona u bveledza khuḍano buguni ino nga u shumisa Mawela sa muanewa. Buguni iyi kutshilele kwa Mawela kwo fhatṱwa lwa vhudele u bveledza khuḍano.

[25]

KANA

MBUDZISO YA 11: MAFELADAMBWA – MBUDZISO PFUFHI

- 11.1 Vho-Maemu ndi mufumakadzi o dzikaho a funaho riwana wawe, vha dovha hafhu vha vha muthu a sa fheli mbilu.√√ (2)
- 11.2 Zwi thusedza ngauri phanda ndi he Vho-Maemu vha pomokwa vhuloi, lwe Mawela a do fhedza o dzudzanya makhomoretthe uri vha do ya vha fhisa muḁi wa ha Lialama zwe zwa do fhedza zwi songo tsha konadzea.√√ (2)
- 11.3 Ndi mafhungo e Mawela a sokou pfa a tshi khou fhira a uri Vho-Maemu ndi muloi, nahone vha na phele ine vha mu gadisa vhusiku.√√ (2)
- 11.4 Mawela sa mutshudeni wa yunivesithi hune ha wanala makhomoretthe vhathu vha sa lengi u dzhenwa nga muya, lune na zwa u fhisa zwifhato zwa leluwa khavho, ndi ngazwo o vha ramba. √√ (2)
- 11.5 Mafhungo aya a sumbedza e a tshifhinga tsha zwino, hune mihumbulo ya vhaswa ya si lenge u kungea vha didzhenisa kha zwo bvaho nga hone u tshutshudzana.√√ (2)
- 11.6 Muḁwali u tama ri tshi guda uri vhathu a vho ngo tea u sokou welawela kha mafhungo ane vha sa a divhe ngauri zwi a dzhenisa khomboni/Muthu ho ngo tea u vha na vhutendatenda kha zwa vhuloi ngauri zwi nga mu wedza khakhathini. √√√ (3)
- 11.7 Thaidzo ya Mawela yo fhedza i songo tandululea ngauri a vho farwa a gwevhiwa u dzula dzhele miḁwaha ya 22. √√√ (2)
- 11.8 Ndivho ndi ya uri Vho-Ramasunzi sa thoho ya muḁi vha tea u ima vha si vhe na vhutendatenda kha zwa vhuloi.√ Vho vha tshiga tsha u imela ngoho naho mirado yothe ya muta i tshi fhambana na kuhumbulele kwavho.√√ (3)
- 11.9 Vhuḁanzi ha vhafunzi Vho-Sedzani ho thusedza uri ngoho ya mafhungo i bvelé khagala. Vho-Maemu vho tanzwiwa samba la vhuloi, vhunga tshiphiri tsho fhedza tsho bvela khagala.√√ (2)
- 11.10 Hai, ndi vhona zwi songo tea ngauri a hu na muthu ane a vha na ndugelo ya u dzhia mulayo a u vhea zwanḁani zwawe. Arali muthu o u khakhela u tea u dzula fhasi wa amba nae kana wa vhidza mapholisa uri vha u thuse.√√ (2)
- 11.11 Ndo vha ndi tshi nga vha eletshedza uri vha songo tshila nga u humbulela muḁwe muthu vhuvhi. Ndi nga vha eletshedza uri muthu u tea u tshila zwavhuḁi na khonani yawe vha si tende u fhandiwa nga vhukati. Muthu a songo vha na vhutendatenda kha zwa vhuloi ngeno a si na vhuḁanzi. √√√ (3)

[25]

NA

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA**MBUDZISO YA 12: MBUDZISO NDAPFU****HA U TSA NDI HA U GONYA: NA ZWONE ZWI A DINA – LL Mafenya na NA Milubi****KHA VHA DZHIELE NZHELE:** Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.**Maraga dza mbuno: 15****Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10****Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:**

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) maraga dza 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
  - Arali e kha khoudu 6–7 u wana maraga 4
  - Arali e kha khoudu 4–5 u wana maraga 3
  - Arali e kha khoudu 1–3 u wana maraga 2

ADENDAMU

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la 24 musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Milaedza ndi ndayo/pfunzo ine ra i wana musi ri tshi vhala bugu ya dirama ine muñwali a tama u ombedzela kha riñe sa vhavhali. Mulaedza muhulwane diramani iyi ndi wa u eletshedza vhaswa uri vha songo gidimela u vha na vhana, kha vha thome vha dzhene tshikolo vha thuphudze pfunzo dzavho.

Mbuno

Kha dirama iyi ri wana milaedza i tevhelaho:

- Muthu u tea u thetshelesa musi a tshi laiwa. Ri vhona manese vho da ngei tshikoloni u laya vhana nga mafhungo a vhuteamuṭa.
- Muthu u tea u vhea pfunzo phanda nṭha ha zwithu zwoṭhe. Khuthadzani na Muvhulawa vha tshi nanga pfunzo phanda u fhirisa u beba vhana.

- Muthu ha ngo tea u vhulaha/u bvisa thumbu. Marubini u vhifha muvhilini a humbula u tou bvisa thumbu ngeno a sa zwi divhi uri ha tsha do dovha a vha na muñwe ñwana.
- Vhasidzana vha songo takadza vhatukana nga u vha bebela vhana ngeno vha sa do vha thogomela. Marubini u dovha a vhifha muvhilini nga ñwana wa vhuvhili ngeno wa u thoma a songo thogomelwa nga khotsi awe.
- Vhathangga vha songo bebisa vhana vhane a vha nga do vha na vhudifhinduleli khavho. Marubini u pandelwa hayani a ya a dzula na makhulu wawe vha tshi thogomela ñwana hu si munna wawe.
- Vhathangga vha tea u ambara khondomu musi vha tshi ita zwa vhudzekani uri vha sa do vha na vhana vha songo diimisela.
- Muthu u tea u amba ngoho tshifhinga tshothe kha mufunwa wawe, a songo vha na zwiphiri. Marubini u dzumbela munna wawe mafhungo a uri ene o vhuya a bvisa thumbu kale a kha di vha tshikoloni.

Magumo

Muñwali wa dirama iyi o kona u bvisela khagala milaedza ine ya vha ya ndeme kha vhutshilo hashu, nga maanda vhaswa. [25]

KANA

MBUDZISO YA 13 (MBUDZISO PFUFHI)

HA U TSA NDI HA U GONYA: MUTSHUTSHU – LL Mafenya na NA Milubi

- 13.1 A ola Ntshavheni sa mubvumbedzwa a sa koni u dihumbulela/munna ane a fhurwa/tshutshudzwa nga vhañwe/a songo thanyaho.√√ (2)
- 13.2 Ndi tshipida tsha mathakheni a bugu ngauri Ntshavheni mafhungo o vha o mu vhifhela tshothe, vhunga zwino muñdi wawe wo pwashea/o fhambana na mufumakadzi wawe.√√ (2)
- 13.3 Ndi khudano ya nga ngomu,√ ngauri mubvumbedzwa u vha a tshi khou bvukulula zwithu zwi mu dinaho.√ (2)
- 13.4 Vha fhambana ngauri Ntshavheni u a tenda u tshutshudziwa a lwa na mufumakadzi wawe vha fhambana, ngeno Funzani o isa phanda na u funana na mufumakadzi wawe a dzula nae. √√ (2)
- 13.5 Alice o pfiswa vhutungu musi a tshi pomokiwa samba la u pfi ha fhulufhedzei mbinganoni yawe. √√ (2)

- 13.6 Ntshavheni na Alice ndi vhathu vhane vho funzea, vhothe vha a shuma, vha dzula nduni dza musalauno, vha shumisa dzigoloi u tshimbila ngadzo na dzithingo kha u amba. Haya mafhungo othe a sumbedza a tshi anana na tshifhinga tshine vha khou tshila khatsho tsha musalauno. √√√ (3)
- 13.7 Muiwali wa dirama u tama u bvisela khagala mafhungo a uri muthu a songo tenda u tshutshudziwa a ita zwithu zwo bvaho zwine a do disola nga murahu/muthu kha thanyeke khonani mmbi dzi fhedzaho dzo tshinyadza muta wawe.√√ (2)
- 13.8 Ntshavheni u ya hawe halwani a tshi ya u dzedza na khonani mmbi zwo mu pwashela muta. U twa na vhanna vha si na vhafumakadzi zwo mu tshinyisedzela muta wawe.√√ (2)
- 13.9 Mathakheshandwa ndi a musu Ntshavheni a tshi humbula uri nga zwiito zwawe u khou tsireledza mufumakadzi wawe, atsina kha Alice u zwi vhona hu u tambudzwa, a mbo di tuwa a ya hayani, zwe Ntshavheni a vha a songo zwi lavhelela.√√√ (3)
- 13.10 Ee, zwi a tangedzea, ngauri arali muthu a tshi khou tshila nga u fulufhedzea a vho pomokwa uri ha fulufhedzei, ndi khwine o tala a sa athu u vhulahwa, ngauri muthu ha tei u kombetshedza lufuno arali lu siho. √√√ (Kana zwiwevho zwi pfallaho) (3)
- 13.11 Ee, ngauri arali muthu a nga tambudza mufumakadzi nga ndila inwe na inwe, mufumakadzi onoyo u a vhiga mulandu mapholisani, muhwelelwa uyo a Farwa/Ndayotewa i na mbetshelwa dzothe dza u thonifha pfanelo dza vhafumakadzi. √√

KANA

Hai, ngauri vhafumakadzi vha khou tambudzwa nga maanda hafha midini, vha tshi ya u pota a zwi yi fhethu.√√
(Kana zwiwevho zwi pfallaho) (2)

[25]

KANA

MBUDZISO YA 14: MBUDZISO NDAPFU**MILOMO YA NUKALA – NP Nefefe**

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Tshivhumbeo: (Mathomo, mutumbu, magumo) maraga dza 6
- Luambo: maraga 4 dzo avhelwa nga ndila hei:
  - Arali e kha khoundu 6–7 u wana maraga 4
  - Arali e kha khoundu 4–5 u wana maraga 3
  - Arali e kha khoundu 1–3 u wana maraga 2

ADENDAMU

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekedza tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la 24 musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Milaedza ndi ndayo/pfunzo ine ra i wana musi ri tshi vhala bugu ya dirama ine muñwali a tama u ombedzela kha riñe sa vhavhali.

Diramani iyi muhumbulo muhulwane ndi wa u kaidza vhokhotsi uri vha litshe u tambudza vhana na vhafumakadzi.

Mbuno

Kha dirama ino milaedza ndi i tevhelaho:

- Vhokhotsi vha songo tambudza vhana vhavho lwa vhudzekani. Vho-Bukuṭa vha tambudza Ntshengedzeni lwa vhudzekani.
- Vhabebi kha vha fune vhana vhavho u fana ngauri vho tou vha beba. Vho-Bukuṭa vha tshi dzulela u rwa na u semekanya Tsumbedzo a songo khakha tshithu ngeno e riwana wavho.
- Vhanna vha tea u sa tambudza vhafumakadzi vhavho na u sa vha na zwiphiri. Vho-Bukuṭa vha ita uri Vho-Takalani vha vhe kule na Ntshengedzeni ane a vho sumbedza a si na mutakalo.

- Nwana ane a tambudzwa lwa vhudzekani ha na mutakalo, nahone kushumele kwawe kwa tshikoloni ku a tsela fhasi. Zwiito zwa u tambudzwa ha Ntshengedzeni lwa vhudzekani zwi ita uri a si tsha shuma zwavhuḍi tshikoloni, u vho dzula o edela, a si tsha thetshesela, na u dzulela u lila musi e ngomu kilasini.
- Vhabebi kha vha litshe u sokou halifhela vhadededzi ngeno mulandu we vha ita vha tshi u divha. Vho-Bukuṭa vha tshi sema vhadededzi uri vha dibvise kha mafhungo a muḍi wavho.
- Naho zwa konḍa hani muthu ha ngo tea u divhulaha/u dzhia vhutshilo hawe. Ntshengedzeni u lingedza u divhulaha nga u dikuyela mabodelo e tshikoloni.
- Musi nwana e na thaidzo u tea u talutshedza mubebi wawe/mudeddedzi/mushumelavhapo/khonani yawe uri a ḍo kona u wana thuso. Mafhungo a Ntshengedzeni a swika na kha mushumelavhapo uri a mu thuse ho no vha na tshinyalelo khulu/o no vha na thumbu.
- Vhana vha vhasidzana vha tea u vha tsini na vhomme avho uri vha ḍo kona u amba tshinwe na tshinwe tshine vha si tshi pfesese. Ntshengedzeni ha koni u vhudza mme awe zwine zwa khou bvelela khae.
- Muthu ane a ita zwiito zwi lwaho na mulayo/u kandekanya pfanelo dza vhaiwe, u ḍo farwa nga mapholisa. Vho-Bukuṭa vha farwa nga mapholisa nge vha tambudza Ntshengedzeni lwa vhudzekani, na u rwa mufumakadzi wavho Vho-Takalani.

Magumo

Muḥwali wa ḍirama iyi o kona u bvisela khagala milaedza ine ya vha ya ndeme kha vhutshilo hashu.

[25]

KANA

MBUDZISO YA 15: MILOMO YA NUKALA – MBUDZISO PFUFHI

- 15.1 Mafhungo aya a ola Vho-Bukuṭa sa munna wa khani a sa thetsheseli muḥwe, nahone a no funa u takadza ene muḥe fhedzi, a sa vhavhaleli niwana wawe/Ndi muthu a sa pfi tsha muḥwe.√√ (Mbuno mbili fhedzi) (2)
- 15.2 Ndi tsha nyito i takuwaho ngauri zwiwo na thaidzo zwi kwamaho Vho-Bukuṭa sa muanewa dendele zwi khou aluwa zwo livha maḥakheni a bugu.√√ (2)
- 15.3 Ndi khudano ya nga nḍa,√ ngauri Vho-Bukuṭa vha khou hanedzana na zwine Vho-Raḥwedzi sa thohoyatshikolo na Vho-Ramuntswu sa mudeddedzi vha khou amba zwone, ngeno vha tshi divha thaidzo ine niwana wavho a vha nayo.√ (2)

- 15.4 Muñwali u khou sumbedza uri Ntshengedzeni u a shavha/ofha khotsi awe, ha na vhudifhulufheli, nahone ha koni u ima a ñambela zwi mu dinaho.√√ (2)
- 15.5 Tsumbedzo u pfa vhutungu na u vhaaisala nga zwiito zwa khotsi awe ngauri vho vha vha sa mu funi.√√ (2)
- 15.6 Aironi ya ñirama ri i vhona musi Vho-Bukuṭa vha tshi farwa nga mapholisa mudini wavho, vho waniwa vha tshi khou lwa na mufumakadzi wavho, ngeno hu uri vho vha vha sa zwi ñivhi na u zwi limuwa uri vha khou ño farwa nga mapholisa. √√√ (3)
- 15.7 Muñwali u tama u bvisela khagala muhumbulo wa uri vho khotsi vha songo tambudza vhana vhavho vha vhasidzana nga u ita zwa vhudzekani navho.√ Vho-Bukuṭa vha ñidzhenisa kha vhuvhi uhu vha fhedza vho farwa.√ (2)
- 15.8 Vho-Takalani ndi mufumakadzi ane a shuma sa nese, vha vuwa hu tshe nga matshelonitsheloni vha tshi ya mushumoni, tshinwe tshifhinga vha shuma vhusiku lune zwithu zwi no bvelela nga masiari kana nga mañautsha hafha hayani a vha koni u zwi vhona.√√√ (3)
- 15.9 Vho-Bukuṭa na u eletshedzwa/kaidzwa havho vha khou isa phanda na u tambudza Ntshengedzeni nga u ñoda u fusha vhone vhañe, zwe zwa fhedza zwo swika mañakheni vha tshi vho farwa nga mapholisa musi tshiphiri tsha vhutudzi he vha ita tshi tshi phulea.√√ (2)
- 15.10 Hai, a zwi ñanganedzei, ngauri sa ñwana a ñivhaho pfanelo dzawe o vha o tea o vhudza mme awe/vhadededzi/vhashumelavhapo na mapholisa zwoñe zwine khotsi awe vha khou mu ita a songo fhumula.√√√ (3)
- 15.11 Ee, ndi vhona u tshi khou ita zwo lingaho ngauri muthu a itaho zwa vhudzekani/tambudzaho na vhana u a farwa a iswa dzhele arali zwo wanala/potiwa.√√

KANA

Hai, muvhuso u khou litshedzela vhana vha tshi tambudziwa lwa vhudzekani ngauri muthu wa hone naho a farwa u a dovha a vho fhololwa.√√

(Kana zwiñwevho zwi pfallaho)

(2)
[25]

ṬHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 25
MARAGAGUṬE: 80

KHETHEKANYO YA A: RUBRIKI YA U TOLA MAANEA A LITHERETSHA – MBUDZISO NDAPFU: VHURENDI [MARAGA: 10]

Khritheria	Vhukoni ha nthesa	Tshikili Tshone	Vhukoni ha vhukati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1
Tsenguluso ya thoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwathisedza nga vhutanzi na kupfeselele kwa tshibveledzwa	- Tsenguluso yo nwelelaho ya thoho - Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwathisedzo yo dziaho u bva kha tshirendo - U pfesesa ha nthesa ha lushaka lwa liñwalwa (vhurendi) na tshirendo	- U sumbedza u pfesesa na u sengulusa thoho nga ndila yone - Phindulo ndi yo faredzaho - zwidodombedzwa zwi khagala - Mbuno dzi pfadzaho dzo nekudzwa, naho dziñwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika henefho - U pfesesa ha lushaka lwa liñwalwa (vhurendi) na tshirendo	- Tsenguluso i fushaho/linganelaho ya thoho - Hu na dziñwe mbuno dzavhuḍi dzi tikedzaho thoho - Naho dziñwe dza mbuno dzo tikedzwa, hu ḍi vha na vhutanzi vhu sa tendiseiho - U pfesesa ha mutheo ha lushaka lwa liñwalwa (vhurendi) na tshirendo	- Tsenguluso ya thoho i sa fushi - Hu na tshaedzo khulwane ya mbuno dzi tikedzaho thoho - Kupfeselele kwa fhasi kwa lushaka lwa liñwalwa (vhurendi) na tshirendo	- A hu na u pfesesa wa thoho - A hu na thikhedzo u bva kha tshirendo - Mugudi ha na ndivho ya lushaka lwa liñwalwa (vhurendi) na tshirendo
MARAGA 7					
TSHIVHUMBEO NA LUAMBO	- Tshivhumbeo tsho lonzhedzanaho tshothe - Mbuno dzo lundwa tshidele nahone dza bveledzwa zwi khagala tshothe - Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a tokonya, nahone zwo lulama - A hu na vhukhaki vhu vhonehahona ha girama, mupeleto na zwiga zwa u vhala	- Tshivhumbeo tshi re khagala na mbuno dzi tevhelelanaho lu pfadzaho - Thevhekano ya mbuno i a pfadza - Luambo, thouni na tshitaela vhonehahona zwo lulama	- Hu ḍi vha na vhuñwe vhukhaki ha tshivhumbeo - Maanea/Phindulo i shaedza thevhekano yo fhateaho ya kupfeselele na ndunzhendunzhe - Luambo lwo faredza vhukhaki vhu si gathi, thouni na tshitaela hunzhi zwo tea	- Tshivhumbeo tsho pulaniwa lwo khakheaho - Mbuno a dzo ngo dzudzanywa lu pfadzaho - Vhukhaki ha luambo vhu khagala - Thouni na tshitaela a zwo ngo tea	- Tshivhumbeo tsho khakheaho tshothe - Vhukhaki vhonehahona ha luambo na tshitaela
MARAGA 3					
MARAGANYANGAREDZI	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1

KHETHEKANYO YA B NA C: RUBRIKI YA U TOLA/MAKA MAANEA A LITHERETSHA – PHINDULO NDAPFU: NGANEA NA DIRAMA NA FOLOKULO [MARAGA: 25]

Khritheria	Vhukoni ha nthesa	Tshikili tshone	Vhukoni ha vhukati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU	12-15	9-11	6-8	4-5	0-3
<p>Tsenguluso ya thoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwathisedza nga vhuṭanzi na kupfesesele kwa tshibveledzwa</p> <p>MARAGA 15</p>	<p>- Phindulo ya mathakhethakheni/nthesa: 14-15 Phindulo ya mathakheni/ntha: 12-13 - Tsenguluso yo nwelelaho ya thoho - Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwathisedzo yo dziaho u bva kha tshibveledzwa - U pfesesa ha nthesa ha lushaka lwa liṅwalwa na tshibveledzwa</p>	<p>- U sumbedza u pfesesa na u sengulusa thoho nga ndila yone - Phindulo ndi yo faredzaho zwidodombedzwa zwi khagala - Mbuno dziṅwe dzi pfadzaho dzo nekédzwa, naho dziṅwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika heneṱho - Hu na vhuṭanzi ha u pfesesa lushaka lwa liṅwalwa na tshibveledzwa</p>	<p>- U pfesesa thoho lwo linganelaho/hu songo godombelaho; a si zwothe zwiṭalusi zwo dodombedzwa - Hu na dziṅwe mbuno dzi tikedzaho thoho - Maṅwe makumedzwa o tikedzwa, fhedzi vhuṭanzi a vhu tendisei tshifhinga tshothe - U pfesesa liṅwalo na tshibveledzwa hu songo fhelelaho</p>	<p>- U pfesesa thoho lwa u tou phuphuledza; a hu tou vha na zwiṅwe zwiṭalusi zwo senguluswaho nga vhuḍalo - Mbuno thukhu dzi tikedza thoho - Makumedzwa a tshimbilelanaho ndi maṭukutuku - U pfesesa huṭuku ha liṅwalwa na tshibveledzwa</p>	<p>- U pfesesa huṭukuṭuku ha thoho - Ndingedzo yo rembedaho/i songo khwathaho ya u fhindula mbudziso - Makumedzwa ha tendisei na kathihi - Mugudi ha na ndivho ya lushaka lwa liṅwalwa kana tshibveledzwa</p>
TSHIVHUMBEO NA LUAMBO	8-10	6-7	4-5	2-3	0-1
<p>Tshivhumbeo, thevhekano i pfadzaho na kuṅekedzelwe kwa mafhungo Luambo, thouni na tshitaila zwo shumiswaho kha maanea/phindulo ndapfu</p> <p>MARAGA 10</p>	<p>- Tshivhumbeo tsho lunzhedzana tshothe - Marangaphanda na magumo ndi zwa nthesa - Makumedzwa o vhekanywa zwavhuḍi nahone a bveledzwa zwi khagala - Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a tokonya, nahone zwo lulama</p>	<p>- Tshivhumbeo tshi re khagala na makumedzwa a tevhelalanaho lu pfadzaho - Marangaphanda na magumo na dziṅwe phara zwo dzudzanywa nga ndila yo faranaho - U tevhékana hu pfadzaho ha makumedzwa - Luambo, thouni na tshitaela hunzhi zwo lulama</p>	<p>- Hu na vhuṅwe vhuṭanzi ha tshivhumbeo - U pfadza na ndunzhendunzhe zwi di vha hone, fhedzi zwo faredza vhuḱhaki - Hu na vhuḱhaki vhu vhonalaho ha luambo; thouni na tshitaila hunzhi zwo tea - Phara hunzhi dzo lulama</p>	<p>- Tshivhumbeo tsho pulaniwa nga ndila yo khakheaho - Makumedzwa ho ngo vhekanywa nga ndila i pfadzaho - Vhuḱhaki ha luambo vhu khagala - Thouni na tshitaela a zwo ngo tea - Phara dzo khakhea</p>	<p>- U shaea ha tshivhumbeo tsho pulaniwaho zwi khakhisa thevhekano ya likumedzwa - Vhuḱhaki ha luambo na tshitaila zwi itisa uri phindulo iyi i kundelwe u swikelela - Thouni na tshitaela a zwo ngo tea - Phara dzo khakhea</p>
MARAGANYANGAREDZI	20-25	15-19	10-14	5-9	0-4